

Д.Г. Трезубов, к.т.н, викладач, УЦЗУ,
А.І. Шепелева, к.х.н, ст. викладач, УЦЗУ

РОЗРАХУНОК ТЕМПЕРАТУРИ САМОСПАЛАХУВАННЯ СКЛАДНИХ ЕФІРІВ

(представлено д-ром хім. наук В.Д. Калугіним)

Розглянуто вплив на температуру самоспалахування (t_{cc}) складних ефірів особливостей будови молекули. За результатами аналізу масиву t_{cc} складних ефірів та напрямків перерозподілу електронної щільності в їх молекулі розроблена універсальна методика розрахунку t_{cc} . Наведені коефіцієнти кореляції розрахунку t_{cc} складних ефірів за стандартною та запропонованою методиками.

Постановка проблеми. При використанні горючих рідин та газів, наявності пилу в осілому або завислому стані завжди існує небезпека утворення і запалення суміші з повітрям від низькотемпературного джерела тепла. Для всіх горючих речовин існує деяка мінімальна температура, за якої відбувається самодовільне запалювання (самоспалахування) суміші з повітрям. Для більшості речовин ця температура потрапляє в діапазон 200 – 500 °С. Але існують речовини, які спалахують і за меншої температури (наприклад сірковуглець само спалахує за 102 °С [2], з врахуванням коефіцієнту безпеки максимальна безпечна температура для нього – лише 81,6 °С). Тому використання горючих рідин створює небезпеку для життєдіяльності як у домашніх умовах, так і на виробництві (навіть за відсутності безумовних джерел запалювання). Тепловим джерелом для ініціювання самоспалахування можуть стати перегріті дроти або підшипники, закриті електронагрівачі, осередки екзотермічної реакції та інші нагріті поверхні. Тому температура самоспалахування (t_{cc}) є одним з найбільш важливих показників пожежовибухонебезпеки сумішей горючих речовин з повітрям (газів, пар, пилів). Однак для розрахунку цього показника не існує простої комплексної методики визначення.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Докладне дослідження по розрахунковому визначенню параметрів пожежної небезпеки, в тому числі і t_{cc} складних ефірів, проведено О.Я.Корольченко [1]. В даний час найчастіше вживають методи розрахунку, що використовують залежність t_{cc} від середньої довжини алкільного ланцюга органічної речовини $l_{сер}$ [4]:

- апроксимація залежності $t_{cc}(l_{сер})$ для алканів двома кривими;
- визначення загального виду залежності $t_{cc}(l_{сер})$ за допомогою таблиць, що складаються окремо для різних гомологічних класів вуглеводнів (алканів, спиртів, ароматичних вуглеводнів) з

- врахуванням наявності деяких функціональних груп;
- визначення t_{cc} вуглеводнів різних гомологічних рядів за середньою довжиною вуглеводневого радикала хімічної сполуки та температурою самоспалахування відповідного алкану $t_{cc}^{алк}$ за формулою:

$$t_{cc} = a \cdot t_{cc}^{алк} + b, \text{ } ^\circ\text{C}. \quad (1)$$

Насичені алкани є найбільш простими та дослідженими вуглеводнями, тому їх t_{cc} приймаються як базис для таких розрахунків. Це дозволяє за єдиною методикою розраховувати t_{cc} вуглеводнів одного гомологічного ряду, у тому числі й ізомерної будови. Так, t_{cc} ефірів розраховують за гомологічними рядами форміатів, ацетатів та пропіонатів. Розрахунки лінійної кореляції для ефірів за даною формулою наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 - Коефіцієнти кореляції для розрахунку t_{cc} складних ефірів*

Гомологічний ряд	Розрахункові коефіцієнти		Коефіцієнт кореляції**
	a	b	
Форміати	0,7719	81,5	0,9288
Ацетати	0,7909	52,0	0,9955
Пропіонати	0,7556	91,3	0,9867

* - значення t_{cc} складних ефірів та $t_{cc}^{алк}$ взяті за довідником [2];

** - при розрахунках за коефіцієнтами для пропіонатів за формулою (1) для всіх ефірів **нормальної** будови $R = 0,8526$; для ефірів **нормальної та ізомерної** будови $R = 0,6575$.

Постановка задачі та її рішення. З метою отримання більш універсальної залежності був проведений аналіз взаємозв'язку t_{cc} складних ефірів з будовою молекули. Було проаналізовано 80 сполук за різними гомологічними рядами ефірів. Масив експериментальних значень t_{cc} нормальних складних ефірів наведений у таблиці 2.

Таблиця 2 – Температури самоспалахування складних n-ефірів, $^\circ\text{C}$ [2]

Кількість атомів карбону	у ланцюгу кислотного залишку									
	1	2	3	4	5	6	7	8	10(14)	
у ланцюгу спиртового залишку	1	456	470	455	455	420	255	245	-	(225)
	2	440	446	445	440	395	255	250	235	220
	3	450	435	-	390	370	-	-	-	-
	4	285	330	385	350	-	240	-	230	-
	5	265	290	300	290	-	-	-	-	-
	6	250	255	260	255	-	-	-	-	-
	7	250	230	240	240	-	-	-	-	-
	8	240	220	230	230	-	-	-	-	-
	9	230	218	224	-	-	-	-	-	-

В порівнянні з іншими гомологічними рядами вуглеводнів залежність t_{cc} складних ефірів від довжини карбонового ланцюга має як спільні риси, так і відмінні. Так, як і для інших вуглеводнів, зі збільшенням довжини як кислотного, так і спиртового залишку, t_{cc} складних ефірів зменшується. Але, як показав аналіз масиву t_{cc} складних ефірів, має місце стабільність значень t_{cc} при довжинах кислотного залишку до 5^{-10} атому карбону та спиртового залишку до 3^{-10} атому карбону. Крім того, помітно, що зі збільшенням кількості атомів карбону у кислотному залишку має місце аномальне зниження t_{cc} форміатів (в межах до 6^{-10} атому карбону спиртового залишку) та підвищене значення t_{cc} ефірів з максимумом спочатку для ацетатів, а після 3^{-10} атому карбону спиртового залишку - для пропіонатів. Така поведінка t_{cc} ефірів ускладнює її розрахункове визначення. Тому розрахункова методика повинна базуватись на теоретичному обґрунтуванні зміни t_{cc} в гомологічних рядах ефірів.

Складні ефіри характеризуються складним перерозподілом електронної щільності в молекулі, що і визначає їх особливі властивості. Основним чинником цього перерозподілу є мезомерний ефект у функціональній групі $>C=O$ [3] (кратний, сильно поляризований зв'язок), який відтягує електронну хмару та зменшує поляризованість (наслідки дії індукційного ефекту) у кислотному залишку. Це стабілізує кислотний залишок в межах 4^{-x} зв'язків C–C (відповідно до властивостей затухаючих процесів).

Молекула складного ефіру характеризується наявністю ще двох індукційних ефектів, спрямованих назустріч один одному: по ланцюгу атомів карбону спиртового залишку та по зв'язку C–O. Виникає результуючий пом'якшений індукційний ефект. Внаслідок цього має місце стабілізація спиртового залишку в межах лише 2^{-x} зв'язків C–C. Чим довший карбоновий ланцюг спиртового залишку, тим більше він впливає на перерозподіл електронної щільності в кислотному залишку та призводить до більш швидкого затухання в ньому індукційного ефекту. У форміатів відсутній карбоновий ланцюг у кислотному залишку та зменшений відповідний індукційний ефект, тому молекула має більш виражену поляризацію зв'язків і меншу t_{cc} . У метилових ефірів карбонових кислот відсутній карбоновий ланцюг у спиртовому залишку та зменшений відповідний індукційний ефект, що зменшує поляризацію зв'язків і збільшує t_{cc} .

Ці міркування дозволили нам обґрунтувати запропоновану нижче схему розрахунку t_{cc} складних ефірів

Аналіз показав, що відповідно до будови молекули складних ефірів можна виділити складові, що впливають на їх t_{cc} : $C_nH_{2n+1}-$; $C_nH_{2n-1}O-$; $>C=O$. Відповідно обираються t_{cc} : за алканами, спиртами

відповідної довжини та для монооксиду карбону CO. Але виявилось, що кислотний залишок та спиртовий залишок мають різний внесок в t_{cc} ефіру. В методиці розрахунку, що пропонується, це було враховано еквівалентною довжиною молекули. Для розрахунку еквівалентної довжини молекули була прийнята схема, відповідно до якої базою розрахунку прийнята структура метилформіату:

де 1, 2, 3 – структурні компоненти метил форміату (зв'язки C-O, C=O), довжина кожного прийнята $l = 2$;

R_1 – алкільний радикал, довжина якого дорівнює кількості атомів карбону, залишок спирту;

R_2 – алкільний радикал в ацетатних і більш довгих групах кислотного залишку, до валеріату включно, його довжина приймається $l = 2$;

R_3 – алкільний радикал в гексаноатах та більш довгих групах, його довжина приймається за кількістю в ньому атомів карбону; радикали R_2 та R_3 враховуються разом як одна складова молекули;

$R_2 + R_3$ – алкільний радикал залишку карбонової кислоти.

Розрахункова еквівалентна довжина молекули розраховується як середньоарифметична за довжиною її складових відповідно до вище викладеної методики. Довжина груп ізо-будови приймається за стандартною методикою за їх середньою довжиною [1]. Так, розрахункова еквівалентна довжина бутилоктаноату (має 5 складових) буде дорівнювати:

$$l_{\text{екв}} = \frac{R_1 + 2 + 2 + 2 + (R_2 + R_3)}{5} = \frac{4 + 2 + 2 + 2 + (2 + (8-5))}{5} = 3,0;$$

метилвалеріату (має 4 складових):

$$l_{\text{екв}} = \frac{2 + 2 + 2 + R_2}{4} = \frac{2 + 2 + 2 + 2}{4} = 2.$$

Розрахункова еквівалентна довжина ефірів з метиловою та етиловою групами від форміатів до валеріатів виявляється однаковою - "2". Це говорить про те, що за обраною методикою розрахунку t_{cc} цих ефірів не залежить додатково від кількості атомів карбону в ланцюгах, а визначається лише t_{cc} складових ефіру.

Оскільки з точки зору хімічного походження складний ефір є похідною спирту та карбонової кислоти, спирт, в свою чергу, - алкану, а

карбонова кислота – спирту, як проміжного ланцюга: тому для розрахунку були прийняті наступні варіанти умовного складу ефірів по групах: 1."алкан+СО+спирт". 2."Спирт+спирт". 3."алкан+спирт". 4."алкан+алкан". Найменші похибки розрахунку отримані для варіанту №1.

Проведемо розрахунок t_{cc} ефіру за t_{cc} складових ефіру – алкану, спирту та СО – за формулою:

$$t_{cc} = (t_{cc}^{\text{алк}} + t_{cc}^{\text{сп}} + t_{cc}^{\text{СО}}) \cdot 0,6/l_{\text{екв}}.$$

Розрахункова t_{cc} бутилоктаноату (t_{cc} бутану – 405 °С, октанового спирту – 215 °С, СО – 605 °С [2]):

$$t_{cc} = (405 + 215 + 605) \cdot 0,6/3 = 245,0 \text{ °С (за довідником – 230 °С [2])}.$$

Розрахункова t_{cc} метилвалеріату (t_{cc} метану – 537 °С, амілового спирту – 300 °С, СО – 605 °С [2]):

$$t_{cc} = (537 + 300 + 605) \cdot 0,6/2 = 432,6 \text{ °С (за довідником – 420 °С [2])}.$$

Коефіцієнт кореляції при розрахунку t_{cc} складних ефірів нормальної та ізомерної будови за загальною формулою складає 0,97.

Висновки:

1. Результати розрахунків показують, що запропонована методика розрахунку t_{cc} складних ефірів нормальної будови досить точно відбиває їх реальні властивості $R = 0,97$.

2. Спроби створити формулу, яка не враховує групу С=О показали, що похибка розрахунку значно збільшується. Можна сказати, що ця група стабілізує t_{cc} складних ефірів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольченко А.Я. Расчет пожаровзрывоопасности веществ и материалов. II Расчет основных показателей пожаровзрывоопасности // Пожаровзрывоопасность. № 1. 2003. с. 24 - 39.

2. Баратов А.Н. и др. Пожаровзрывоопасность веществ и материалов и средства их тушения. Справочник в 2-х книгах. - М.: Химия, 1990. – 882с.

3. Сайкс П. Механизмы реакций в органической химии. – М: Химия.- 1977. – 320 с.

4. Пожарная безопасность. Взрывобезопасность. Справ. изд. / А.Н. Баратов и др. – М.: Химия. - 1987. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2006 р.